

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid Baydar nekropolu Son Tunc dövrünün yeni faktlarını üzə çıxarıır

Şəmkir rayonunun ərazisi müxtəlif növ arxeoloji abidələrə zəngindir. Əlverişli təbiət-coğrafi şərait, əkinçilik üçün zəruri olan münbit torpaqlar, maldarlıq üçün dağetəyi və dağlıq zona da geniş olaqlar Tunc dövründə bu ərazinin intensiv maskunlaşmasını şərtləndirmişdir. Kür çayı və onun qolları olan Zəyəmçay və Şəmkirçay vadilərində Tunc dövrünün müxtəlif mərhələlərinə aid yaşayış yerləri və xüsusi də coxsayılı qəbir abidələri - nekropollar aşkar edilmişdir. Bu yerlərdə Son Tunc-İlk Dəmir dövrünü əhatə edən Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətinə - e.e. II minilliyyin ikinci yarısı-ı minilliyyin əvvəlinə aid abidələr xüsusi səxsi qazıntılarla rast gəlinmişdir. Belə abidələrdən biri də Baydar nekropoludur.

Baydar kurqan nekropolu Bayramlı kəndi ilə Zəyəmçayın dərəsi arasındaki alçaq təpəliklərin yamacında və onların arasındakı dərədə yerləşir. Abidə 2025-ci ilin mart ayında qeydə alınmışdır. Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun ekspedisiyası (rəhbər N.Müseyibli) iyun-iyul ayları ərzində burada 30-dan artıq kurqanın olduğunu müəyyən etmiş, onların yerleşməsinin ümumi planını tərtib etmiş və burada 8 kurqanın qazıntımasını aparmışdır. Zəyəmçay hövzəsində əvvəller də eyni dövərə aid qəbir abidələri tedqiq edilmişdir. Həmin abidələr bölgənin Son Tunc dövrünün dəfn adətləri, sənətkarlıq sahələri və s. məsələlər üzrə etraflı məlumatlar vermişdir. Lakin Baydar nekropolu bir sıra xüsusiyyətlərinə görə ərazidə əvvəller tedqiq edilmiş qəbir abidələrindən fərqlənir və burada aparılan qazıntılar həmin məlumat bazasını xeyli zənginləşdirmiş oldu.

Baydar nekropolunu yaxın coğrafi arealda yerləşən, eyni dövər və eyni mədəniyyətə aid olan, geniş qazıntılar aparılmış Zəyəmçay və Tovuzçay nekropolları ile müqayisə etmək məqsədə uyğundur. 2003-cü ildə qazılmış Zəyəmçay nekropolu Baydar kurqanlarından cəmi 1,3 km masafadə, 2004-2005-ci illərdə tedqiq edilmiş Tovuzçay nekropolu isə təxminən 20 km masafadə yerləşir. Bu nekropolların hər birində 100-dən artıq qəbir abidəsi qazılmışdır. Cox six yerləşmiş bu qəbirlərdən bəziləri kiçik ölçülü kurqan tipli olmuşlar. Bu nekropollarda qəbirler arasındaki məsafə bəzən 1 m və daha az olmuşdur. Hər iki nekropolda insanların bilavasitə dəfn edilmişdi, lakin qəbir avadanlığının qoyulduğu, dəfn adətinin rəmzi icra olunduğu xatirat qəbirləri də aşkar edilmişdir.

Baydar kurqanları Zəyəmçay və Tovuzçay nekropollarından və bütövlükdə bölgənin digər dəfn abidələrindən qəbirlərin struktur, dəfn adətləri ilə fərqlənirlər. Baydar nekropolunda Zəyəmçay və Tovuzçay nekropolları üçün səciyyəvi olan xatirat qəbirlərinə ümumiyyətlə rast gəlinmir.

Baydar kurqanlarının örtüyünün ölçüsü böyük deyildir. Örtüklerin diametri 6-7 m, az hallarda isə 10-12 m-dir. Hündürlükleri isə

40-50 sm, bəzən isə 1m-dir. Lakin kurqanların örtüklerinin ölçülərinin nisbətən kiçik olmasına baxmayaraq bu örtükler torpaq qarşıq iringi və sıx tökülmüş çay daşlarından ibarətdir. Eyni zamanda, qəbir kameralarının içərisi də sona qədər çoxlu miqdarda böyük ölçülü çay daşları ilə doldurulmuşdur. Mehəz bu səbəbdən onların qazıntısının aparılması arxeoloji materialların və insan skeletinin dağılmamasına riayət edilməsi baxımından ağır bir proses idi. Qazıntı zamanı kurqanların örtüklerində obsidian və saxsı qab fraqmentlərinə rast gəlinirdi ki, bu da bölgənin həmdövr qəbir abidələri və dəfn adətləri üçün səciyyəvidir.

Bölgənin, o cümlədən Zəyəmçay və Tovuzçay nekropollarının qəbir kameraları düzbucaqlı plana malik olduğu halda Baydar kurqanlarının qəbirləri kvadrat formaya yaxındır. Eyni zamanda, Baydar qəbirləri bir qayda olaraq dərindirlər: 1,7-1,8 m. Belə dərinliyə baxmayaraq bu qəbirlərin heç birinin dromosu - giriş yolu yoxdur.

Baydar kurqanlarının qəbirlərində mərəqlə dəfn adətinin icra olunduğu müəyyən edilmişdir. Belə ki, tedqiq edilmiş bütün qəbirlərdə təkrar dəfn icra edilmişdir. Yəni vəfat etmiş insanın meyiti müəyyən bir yerde qoyulmuş, uzun müddət çürümə, etin sümük-dən ayrılmasi prosesi getmişdir (ilk dəfn). Bu zaman meyit vəhşi heyvanların, quşların müdaxiləsinə də məruz qala bilirdi. Sonra sümükler toplanır və qəbirin bir tərəfində dəfn edilirdi (təkrar dəfn). Bu məqamda sümük-ləri yiğcam toplamaq məqsədi ilə qismən parçalama işi də aparılıb ilərdi. Baydar qəbirlərində bədən, ayaq, qol sümükleri, alt çənə döşəmədə, kəllə üst çənə ilə birgə nisbətən yuxarı səviyyədə aşkar edilmişdir. Bəzən kəllə çarpat uzadılmış ayaq sümükleri üzərində qoyulmuşdur.

Gəncə-Qazax bölgəsində Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid nekropolların bəzilərində bir neçə qəbirde qismən pərvənləşmiş və ya təkrar dəfnlərə rast gəlinmişdir. Lakin Baydar nekropolunda ilk dəfə olaraq belə dəfn adətinin icra edildiyi bütöv məzarlıq aşkar edilmişdir.

Baydar nekropolunda arxeoloji materialar məhdud sayıda aşkar edilmişdir. Hər bir qəbirde bir neçə saxsı qab qoyulmuşdur. Yalnız 6 Nəli kurqanda 10-a qədər qab aşkar edilmişdir. Halbuki bölgənin digər qəbir abidələrində çoxlu sayda, eksər hallarda onlara saxsı qablar aşkar edilir. Eyni zamanda, həmin qəbirlərdə o dövrdə kütləvi istehsal edilmiş boşqab/xeyrə tipli qablara ardıcıl rast gəldiyi halda Baydar nekropolunda belə qablar, ümumiyyətlə, aşkar edilməmişdir. Bündən əlavə, digər qəbir abidələrində tuncdan hazırlanmış silah və bəzək nümunələri əsas tapıntılar kateqoriyasına aiddir. Amma Baydar qəbirlərində belə materiallar aşkar edilməmişdir. Qazılmış 8 kurqanda ümumilikdə cəmi bir neçə ədəd muncuq tapılmışdır. Halbuki bölgənin digər qəbirlərində çoxsaylı, bəzən yüzlərlə müxtəlif tip muncuqlar aşkar edilmişdir. Baydar nekropolunda kasib avadanlıq görünür təkrar dəfnlərlə bağlı olmuş, bu zaman qəbirlərə çoxsaylı əşyaların qoyulması lazıim bilinməmişdir. Qəbirlərə qoyulan materialların miqdarı və kateqoriyası da görünür dəfn adətinin xüsusiyyətləri ilə bağlı olmuşdur.

Gəncə-Qazax, Qarabağ bölgələrində və digər ərazilərdə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid yüzlərlə qəbir abidələri arxeoloji qazıntılarla tedqiq edilmişdir. Lakin Baydar kurqanlarının qazıntıları göstərdi ki, o dövrün dəfn adətlərinin elmə malum olmayan məqamları hələ də mövcuddur. Bölgədə bu mədəniyyətin yaşayış yerlərinin, qəbir abidələrinin və müvafiq olaraq arxeoloji materialların tipoloji təsnifat və müqayisəli təhlil əsasında daha geniş araşdırılması vacibdir.